

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра образотворчого мистецтва

Берlach О.П., Саранчов Б.В.

БАЗОВІ ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ЧЕРЕПА ЛЮДИНИ

Методичні рекомендації з ОК «Рисунок» для студентів
спеціальності В4 «Образотворче мистецтво та реставрація»
освітньо-професійної програми «Образотворче мистецтво та візуальні
практики»

УДК 71.742

ББК 85.149. 7

Рекомендовано до друку

Вченою радою Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Протокол № 2 від 16 жовтня 2024 р.)

Рецензенти:

Марчук В.П. – Заслужений діяч мистецтв України, голова Волинської організації національної спілки художників України, член спілки художників України.

Скляренко Н.В. – доктор мистецтвознавства, професор кафедри архітектури та дизайну Луцького національного технічного університету, член спілки дизайнерів України.

Берlach О. П., Саранчов Б.В. – Луцьк, 2025. - 25 с.

Методичні рекомендації спрямовані на поглиблене вивчення черепа людини, як скелетної основи в рисунку портрета.

Автори дають практичні рекомендації по застосуванню базових принципів побудови, законів перспективи, засобів створення портретних характеристик.

Адресовано для студентів спеціальності В4 - «Образотворче мистецтво та реставрація», освітньо-професійної програми «Образотворче мистецтво та візуальні практики»

УДК 71.742

ББК 85.149. 7

© Берlach О. П., Саранчов Б.В. 2025

ЗМІСТ

1. Рисунок – ведуча спеціальна дисципліна в процесі навчання художника..	4
2. Анатомічна характеристика черепа людини.....	6
3. Побудова та анатомічний аналіз рисунка черепа людини.....	9
4. Література.....	19
5. Додатки.....	21

1. Рисунок – ведуча спеціальна дисципліна в процесі навчання художника.

Навчання рисунку нерозривно пов'язане з розвитком у студентів вмінь та навичок правдиво зображувати на площині видимі форми в умовах реального середовища. Специфіка реалістичного рисунка полягає в тому, що за основу творчості береться реальна дійсність, а передача думки та відчуттів художника здійснюється в образній формі через зображення конкретних об'єктів. Майстерність оволодіння рисунком засноване на системному, послідовному та уважному вивченню натури. В ході навчання важливо розвивати та передавати характер предметів, їх будову, положення в просторі, тональні співвідношення та матеріальність.

Розвиток у студентів умінь спостерігати та правильно, правдиво передавати натуру – важливі якості, які має виробити кожен, хто мріє малювати портрет і не тільки. Вивчення закономірностей рисунка необхідне для професійного реалістичного зображення натури. Рисунок є основою, яка формує вміння зображувати на площині навколишню дійсність образотворчими засобами. Важливе значення має не тільки практичне володіння рисунком, але і вивчення його теоретичних основ. Володіння основами реалістичного рисунка, дає студенту можливість використовувати свої знання в практичній творчій роботі в галузі пластичних мистецтв.

Вся навчальна робота по вивченню базових принципів рисунка черепа людини, як кісткової основи голови пов'язана з практичним застосуванням знань з перспективи, пластичної анатомії та законів і правил наскрізної побудови об'єкта, правильного означення світлотіньової характеристики на об'ємній формі. Одночасно рекомендується вивчення зразків класичного мистецтва та методичної літератури з рисунку.

Навчальні малюнки необхідні як підготовка до творчої діяльності. Досвід показує, що студенти, які не достатньо продумано виконують навчальні малюнки, допускають значні помилки в роботі над тематичними композиціями.

В процесі вивчення реалістичного рисунка студенти набувають практичних умінь професійно грамотно малювати з натури, пам'яті та за уявою, засвоюючи технічні методи та прийоми роботи. Працюючи над натурою вони розвивають зорову пам'ять, вміння спостерігати, просторове мислення, вчаться бачити деталь в навколишньому середовищі.

В навчальній роботі успіх залежить від уважного і досконалого вивчення натури, її будови, пропорцій, форми окремих частин та їх взаємозв'язку. Це не значить, що треба передавати в рисунку все до найдрібніших частин, необхідно навчитися визначати головне, найбільш характерне і узагальнювати другорядні деталі. Важливо регулярно і як можна більше малювати з натури, це дозволить розвивати окомір, допоможе засвоїти закони реалістичного зображення та оволодіти технікою рисунка.

Художнику важливо знати закони лінійної перспективи, пластичну анатомію та вміти застосовувати їх на практиці.

Малювати потрібно завжди свідомо, ставити перед собою усвідомленні завдання, а не механічно копіювати те, що ми бачимо. Розпочинаємо рисунок з розміщення основних великих форм, враховуючи пропорційність всіх розмірів по відношенню один до одного і до цілого. Розмітку майбутнього зображення наносимо легкими лініями, або штрихами, будуючи при цьому осьові лінії предмета і одночасно легко промальовуємо основні тіні. На картинній площині вчимося зображувати трьохмірну форму: за допомогою знань законів та правил перспективи та світлотіні малюємо об'ємні тіла, а не умовні лінійні(дротяні) контури з подальшою розтушовкою без врахування предмета в просторі. Художники говорять про необхідність вироблення вмінь відразу малювати весь предмет, розуміючи під цим дотримання єдності, підпорядкування деталей цілому.

Велике значення в рисунку має його лінійно-конструктивна побудова. В основу побудови складних форм можна уявити собі співвідношення геометричних тіл, що допоможе правильно зрозуміти перспективні скорочення в натурі, її трьохвимірність. Це вміння свідомого розміщення великих форм

(мас), вміння думати трьохвимірною формою важливе для професійного навчання. Необхідно правильно уявляти собі не тільки те, що знаходиться в полі зору, але і невидимі частини предмета. Під час малювання варто чітко визначити як розміщені предмети в просторі, які площини займають в плані їхньої основи (на тій площині, де знаходяться всі предмети натурної постановки). Натуру на робочому аркуші студент має будувати, а не змальовувати її. Якщо на початку роботи визначають співвідношення великих мас, то в подальшому поступово переходять до більш малих деталей. Навіть, коли наносимо на довготривалому рисунку не великі деталі, необхідно однозначно проводити їх конструктивну побудову.

Пропорційні співвідношення в рисунку з натури слід порівнювати з такими співвідношеннями, які мають інші масштаби. Наприклад, на невеликому рисунку голови людини величину ока визначають у співвідношенні до ширини носа і висоті лобової кістки, а їх масштаби пропорційно зменшують у співвідношенні з відповідною величиною ока, носа, лоба в натурі.

Треба пам'ятати, що учбові рисунки не потрібно сприймати як самоціль, вони важливі як засіб пізнання, накопичення досвіду для подальшої творчої роботи.

2. Анатомічна характеристика черепа людини.

Череп людини складається з 23 кісток. Усі вони, крім нижньощелепної і під'язикової, міцно з'єднані швами. Обсяг мозкового черепа — близько 1500 см³. Верхня його частина утворює коробку, а нижня — основу черепа. З середини в основі містяться три парні поглиблення (передня, середня і задня ямки), де розташовані (відповідно) лобові і скроневі частки і мозочок. Через численні канали й отвори основи проходять нерви і кровоносні судини, а через великий потиличний отвір порожнина черепа зв'язується зі спинномозковим каналом.

Лицевий череп утворює кістковий скелет верхніх відділів органів дихання (ніс) і травлення (рот), у ньому розташовані органи слуху, зору, нюхова частина носа. Сукупність кісток лицьового черепа визначає форму обличчя.

У процесі росту форма черепа підлягає змінам. При народженні кістки розвинуті не цілком, а між ними є сполучні перетинки. В ранньому дитинстві мозковий череп має значно більший обсяг у порівнянні з лицевим. З віком ці відмінності згладжуються, відбувається поступове окостеніння швів. У старечому віці відзначається зменшення розмірів нижніх частини обличчя (при атрофії нижньої щелепи). Вивчення варіацій розмірів і форми черепа і складових його кісток має велике значення в антропології. При антропологічних дослідженнях визначають нормальну статеву і вікову мінливість черепа в різних групах сучасного населення, зв'язки цієї мінливості з типами статури, гормональним станом, соціальними і природними умовами життя, спадковістю і т.п.

У чоловіків череп дещо більший, його кістки масивні, сильніше розвинутий кістковий рельєф (надбрів'я, лінії прикріплення м'язів на скроневої і потиличній кістках, на нижній щелепі). З віком міняються співвідношення мозкового і лицевого відділів, заростають шви, відбувається зміна зубів і т.д. У процесі антропогенезу череп здобуває будову, властиву сучасній людині: мозковий відділ починає переважати над лицевим, підвищується черепна коробка, її лобовий відділ стає ширшим і вищим, що обумовлено збільшенням лобової і тім'яно-скроневої областей мозку.

Мозковий череп у людини більший від лицевого. Основу мозкового черепа утворюють такі кістки: *тратчаста, клиноподібна, пірамідка скроневої кістки* і тіло *потиличної*. Бокові частини черепа утворені *скроневиими кістками*, великими крилами *клиноподібої кістки*. Покрівлю черепа становлять *потилична, тім'яна* і *лобова* кістки. Кістки черепа слугують місцем для головного мозку, органів чуття. Тут починаються дихальні і травні шляхи.

Лицевий череп має 6 парних і 3 непарних кістки. Парні кістки: *верхньощелепна, вилична, носова, слъзова, кістка піднебінна, нижня носова раковина*.

Непарні кістки: *нижньощелепна, леміш і під'язикова*.

Нижньощелепна кістка має тіло і дві гілки, які закінчуються суглобовим і вінцевим відростками. Леміш знаходиться в носовій порожнині і ділить її на дві половини. Під'язикова кістка знаходиться в області шії. До неї підвішується гортань.

Лицевий череп має такі ямки: *орбітальну, носову, ротову, скроневу і підскроневу*.

Орбітальна ямка утворена лобовою кісткою, крилами клиноподібної, паперовою пластинкою ґратчастої кістки і слъзовою. З мозковим черепом вона сполучається зоровим отвором і орбітальною щілиною. В орбітальній ямці знаходиться орган зору.

Носова ямка поділена лемешем і вертикальною пластинкою ґратчастої кістки на дві половини, кожна з яких трьома носовими раковинами поділена на носові ходи: верхній — нюховий, середній і нижній-дихальні.

Ротова ямка зверху обмежена твердим піднебінням, яке утворене верхньощелепною і піднебінною кістками [1].

На черепі є лише один суглоб — скронево-нижньощелепний (еліпсоподібної форми), який забезпечує рухи нижньої щелепи під час жування і розмови. Всі інші кістки сполучені неперервно — швами. Шви зубчасті, лускаті і плоскі. Зубчастих є три: вінцевий (між лобовою і тім'яними кістками), сагітальний між тім'яними кістками і лямбдоподібний (між тім'яними і потиличною кістками); лускатим швом сполучається луска скроневої кістки з тім'яною. Всі інші шви — плоскі.

Між швами є сполучна тканина (синдесмозне сполучення), за рахунок якої йде ріст кісток черепа. У дитячому черепі більше сполучної тканини, ніж у дорослих. Вона утворює тім'ячка: переднє (лобове), заднє (потиличне) і два бічних [1].

2. Побудова та анатомічний аналіз рисунка черепа людини.

Рисунок черепа – це анатомічний рисунок, головним завданням якого є якомога повніше уявити собі характер об'ємної форми голови. Перед початком роботи над рисунком слід уважно розглянути та проаналізувати череп з усіх сторін: передню частину, задню, дві бокові, верхню та нижню. Обов'язковою умовою роботи над довготривалим рисунком з натури є вже досить відома послідовність виконання, яку можна розділити на кілька етапів.

Перший етап. Розпочинати роботу слід із композиційного розміщення положення черепа на аркуші паперу (картинній площині). Роботу рекомендується вести парно – на одному аркуші зразу виконувати два положення, наприклад, один у фронтальному положенні, інший – в профіль, або трьох четвертному повороті. Череп має певну стилістику. Для правильної побудови будь-якого предмету, його необхідно геометризувати, тому аналіз цієї геометризації є дуже важливим на першому етапі роботи над рисунком черепа. Отже, череп, який ми розглядаємо в анфас матиме форму наближену до прямокутника, а в профіль – наближену до квадрата. Далі з'єднуємо умовні лінії по діагоналі та знаходимо центральну точку в кожній з цих фігур. Слід легенькими лініями нанести загальну композицію з таким розрахунком, щоб рисунки були одного масштабу. Визначивши композицію виконуємо загальний начерк яйцевидної форми черепа без деталей. При цьому слід не тільки працювати над композицією, але постаратися побачити рух черепної коробки, тобто положення його в просторі – вертикально, коли лоб і нижня щелепа на одній лінії, або в закинутому русі – коли нижня щелепа буде знаходитись на першому плані від лобової кістки.

При роботі над композицією та першочергову форму черепа варто слідкувати, щоб середина форми по горизонталі проходила трохи вище середини аркуша і щоб рисунок натурної постановки різко не переважав ліво - право. В композиції картинної площини важливо зберегти рівновагу. У навчальному рисунку доцільно брати розмір черепа в натуральну величину або

менше натуральної величини, але ні в якому разі не менше натуральної величини.

Другий етап. Лінійно-конструктивна побудова форми.

Розпочинаємо роботу над вивченням лише великих об'ємів, свідомо нехтуючи численними деталями, якими начинений череп.

Використовуючи метод лінійно конструктивного зображення, перейдемо безпосередньо до малювання форми черепа. Для більш повного уявлення про його будову потрібно вправлятися в малюванні черепа в різних положеннях, наприклад: вид спереду, тричетвертному положенні і в профіль. Як завжди, перш ніж почати роботу над побудовою малюнка з натури, необхідно суворо дотримуватись методичної послідовності як малювати череп у малюнку. Спочатку необхідно правильно вибрати точку зору. Вибравши певну точку зору стосовно натурної моделі, слід звернути увагу до лінії горизонту. Остання має бути приблизно на рівні вашого ока. При цьому умови студенти можуть бути застраховані від надмірних перспективних спотворень, а також від зайвих ускладнень у процесі зображення форми черепа. Для розгляду візьмемо оптимальне для побудови становище тричетвертне.

Отже, перед нами череп у тричетвертному положенні. Перед тим, як почати компонування, студентам неодмінно слід добре розглянути об'єкт, що зображається, обходячи і вивчаючи його з усіх боків. Потім, продумавши розміщення зображення на аркуші, виразити у лінійно-конструктивній схемі форму черепа.

Переходимо плавно до теми, як малювати череп людини. Легкими рухами олівця намічаємо загальний приблизний силует черепа, після чого необхідно перевірити правильність розміщення передбачуваного об'єкта на аркуші одночасно стежачи за його розміром. Розмір черепа стосовно листа може бути оптимальним, тобто. не маленьким і не дуже великим. При цьому слід врахувати, що з лицьового боку зображення, як правило, має залишатися трохи більше вільного місця, ніж з боку потилиці.

Визначивши місцезнаходження та розмір черепа, переходимо до його побудови. При побудові зображення черепа студентам слід перш за все орієнтуватися по середній профільній (осьовій) лінії, що проходить уздовж усієї форми черепа та умовно розділяє череп симетрично на дві половини (праву та ліву). На рис. 113 показана розділова лінія черепа. Розділова осьова лінія допоможе легко виконати побудову форми черепа в будь-якому положенні. Будуючи форму в лінійно-конструктивній схемі, необхідно дотримуватися парності будови форми черепа і визначати за натурою розташування конструктивних точок і ліній. Працюючи над побудовою черепа, привчайте себе постійно звірятися з натурою, уточнюючи пропорції, ступінь перспективного скорочення та положення черепа щодо вертикальної контрольної лінії, щоб форма моделі була правильно встановлена відповідно до натури. Будуючи узагальнену конструктивну форму черепа, слід орієнтуватися по опорних точках, ними є *характерні кісткові виступи та поглиблення*.

При уважному вивченні закономірностей будови кісткових утворень досить чітко проявляються характерні точки. Так, наприклад, на лицьовій поверхні черепа, а саме на поверхні лобової кістки, чітко проступають два симетрично розташовані відносно середньої осьової лінії так званих лобових пагорби, які служать кордоном, що розділяє лицьову та лобову поверхні. По обидва боки на скроневої кістці є ледь помітні виступи, які також є розмежувальною лінією тих самих поверхонь.

Розмежувальними лініями лицьової та бічних площин служать виступи лобових і вилицевих відростків, трохи нижче - виступи вилицевих кісток, а в нижній частині черепа - парні виступи на бічних поверхнях нижньощелепної кістки в її середньому відділі. Тім'яна поверхня розмежовується від бічних скроневицими лініями, що йдуть від скроні вздовж верхньобічних поверхонь до тім'яних пагорбів. Від тім'яних пагорбів і до соскоподібних відростків йдуть розмежувальні лінії, що відокремлюють потиличну поверхню від бічних. Потилична та тім'яна поверхні розмежовуються від тім'яних пагорбів

потилично-тім'яним піднесенням. Треба мати на увазі, що крім п'яти основних утворюючих поверхонь форми черепа є ще три площини, що замикають територію об'ємів форми черепа в його основі.

Якщо розглянути форму будови черепа знизу, то виявимо ще одну поверхню, що утворює нижню основу черепної коробки, яка проходить від рівня нижньої шийної лінії потиличної кістки через соскоподібні відростки до тильних країв гілок нижньощелепних кісток. До цієї частини кістки примикає додаткова площина, що утворює тильну поверхню нижньощелепних кісток. Після цієї площини, від куточків і з основи нижньої щелепи, можна побудувати ще одну додаткову площину, що утворює нижню поверхню черепа. Таким чином, орієнтуючись по розмежувальних лініях, можна чітко уявити узагальнену конструктивну форму черепа.

Усі площини, що утворюють конструктивну форму черепа, потрібно розглядати відповідно до його реальної форми з великим відбором, ґрунтуючись на великій узагальненій конструктивній формі, з подальшим уточненням у міру засвоєння закономірностей його будови та принципів зображення у лінійно-конструктивній схемі (рис. 1).

Незалежно від поставленої у навчальній постановці завдання, методи та принципи побудови зображення форми черепа залишаються незмінними і є основними у роботі над зображенням його конструктивної сутності.

Без достатнього засвоєння основних принципів та методів побудови зображення натурної моделі, а також без достатніх знань у галузі пластичної анатомії, перспективи та пропорції в малюнку студентам буде надзвичайно важко освоїти і без того складне завдання зображення голови людини. Побудувавши узагальнену конструктивну форму черепа у трьохчетвертному положенні, звірте свої малюнок із натурною моделлю. Помітивши помилки, не відкладаючи, приступайте до їхнього виправлення. При побудові черепа уважно стежте за правильністю пропорційного членування, співвідносячи частини один з одним і з цілим.

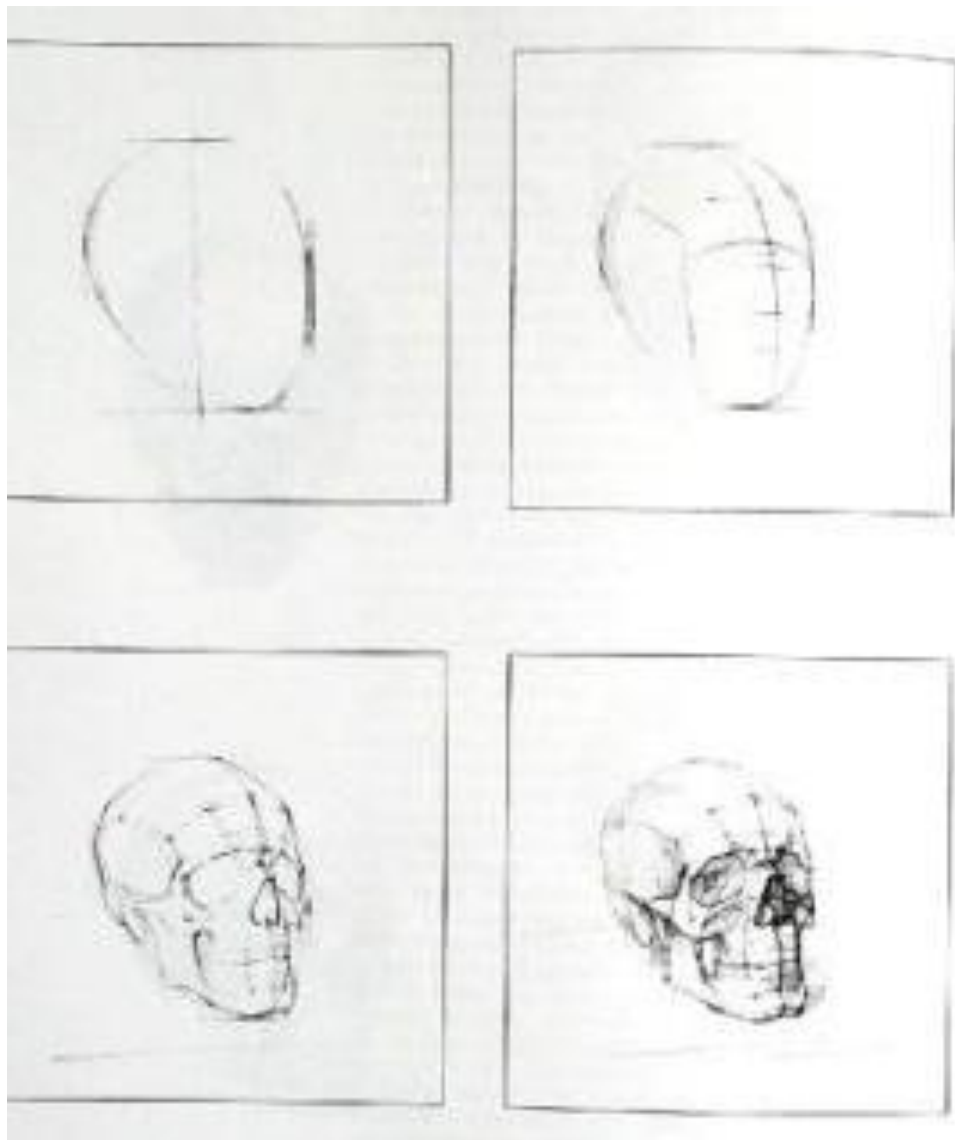

Рис. 1. Зображення форми черепа в лінійно-конструктивній схемі в трьохчетвертному положенні.

Не менш важливе значення у роботі над побудовою також має дотримання законів перспективи та характеру форми. Кожен череп має свої індивідуальні особливості. Тим не менш, форма черепа людини має єдину для всіх структуру. Перевірівши і виправивши допущені помилки, приступайте до уточнення найбільш великих і значущих деталей форми черепа. У процесі роботи над малюнком черепа студенти стикаються з деякими складностями в побудові, перш за все через численні дрібні деталі на поверхні. Щоб полегшити завдання, можна спробувати обтягнути череп трьома-чотирма шарами тканини. Таким чином, коли всі відволікаючі деталі приховані

тканиною, на черепі будуть чітко проступати основні характерні форми побудови форми черепа.

Протягом роботи над малюнком слід суворо і неухильно дотримуватися методичного принципу «від загального до часткового і від часткового до загального». Тому слід, не загострюючи увагу на що-небудь одному, уточнюючи і аналізуючи деталі, не забувати загальне, о далі перейти від поверхневого сприйняття форми і сліпого змальовування натури до більш поглибленого аналізу, щоб наблизитися до правдивого зображення. При цьому не забудьте перевірити і уточнити середню осьову (профільну) лінію. Орієнтуючись по намічених лініях, переходьте до уточнення характеру форм як всього черепа, так і його деталей, домагаючись переконливої об'ємно-конструктивної побудови зображення [8].

Для початку розглянемо передню поверхню - лобову частину черепа. При уважному її розгляді, орієнтуючись на характерні виступи на її поверхні, побачимо, що передня поверхня лоба має опуклу форму з трьома площинами: серединною, фронтальною та прилеглими до неї двома крайніми, так званими проміжними площинами. Зовнішні краї цих площин обмежуються з обох боків лініями скроневої кістки. Таким чином, всі три площини, симетрично розташовуючись вздовж серединної лінії профілю, беруть участь в утворенні передньої частини черепної коробки. Лобові пагорби чітко виражені та служать опорними точками і орієнтиром у побудові форми лобової частини. Повне формування передньої поверхні лоба завершує надбрівна дуга. Вона також має вигнуту дугоподібну форму. Виділяючись над нижньою основою лоба, вона одночасно формує надокрову орбіту.

Найбільший виступ надбрівні дуги мають в області надпереносиці. Вони розташовуються симетрично по обидва боки від середньої профільної лінії (осьової), приблизько на відстані ширини крил носа. Краї надбрівних дуг межують з обох боків в області скроні з лобовими відростками, трохи вище за них над краєм очних западин є надочні виступи, тому для успішного засвоєння їхнього розташування рекомендується застосувати прийом пальпації. Отже,

малюючи форму чола, всі ці площини та виступи необхідно обґрунтувати анатомічно.

Малюючи форму очних ямок, перш за все потрібно визначитися з їх розташуванням щодо горизонтальних допоміжних ліній, уточнюючи пропорційні величини як по відношенню до загальної маси черепа, так і по відношенню один до одного.

Форма зовнішнього краю очної ямки наближена до прямокутника. Ці краї в області з'єднання лобових відростків і вилиць мають вигин назад, утворюючи п'яту опорну точку на формі. Зовнішні краї очних западин у черепі розташовуються не фронтально, вони розгорнуті в сторони і нахилені вперед. Очні западини захищені чотирма тонкими кістковими пластинами, що сходяться в глибині черепа і утворюють складну просторову конструкцію для очного яблука. Головне при побудові очних отворів - правильно визначити їх положення по відношенню один до одного, оскільки вони розташовані не горизонтально, а під кутом, відповідно до вигнутої дугоподібної форми надбрівної дуги [8].

При побудові форми носових кісток зверніть увагу на розмір грушоподібного отвору, щоб точно визначити його місце розташування щодо інших частин, для чого постійно вивчайте натуру, розглядаючи потрібні ділянки форми з різних боків: зверху, збоку, знизу.

Форма носових кісток нагадує призму, що складається з трьох площин, обмежених краями так званого грушоподібного отвору. Таким чином, форму носових кісток слід розглядати як конструкцію з трьох площин, де спинка носа складається з вузької смужки і бокових площин, що примикають до неї з двох сторін. Відповідно до конструкції форми носових кісток необхідно довести анатомічно характер форми носових отворів. Будуючи конструкцію форми носових кісток, слід пам'ятати, що носові кістки та їх форма тісно пов'язані з конструкціями вилицевих і верхньощелепних кісток.

Форма верхньощелепних кісток, а також верхня область кісток нижньої щелепи за своєю конструктивною будовою мають форму призми, тому їх

потрібно розглядати, як і всі інші частини скелета, в якості площин. Тут слід орієнтуватися на середні профільні (осьові) лінії, а також на опорні точки, розташовані симетрично по обидва боки в області іклів верхньої та нижньої щелеп. Передня фронтальна площа починається від країв грушоподібного отвору носа, проходить вздовж іклових зубів, далі, вниз до підборідкових пагорбів (ширина цієї площини приблизно однакова по всій висоті) розташовується симетрично вздовж осьової профільної лінії. Дві бічні площини, примикаючи до фронтальних країв утворюють призматичну конструкцію форми верхньої щелепи і частково передньо-нижню область нижньощелепної кістки. Основна форма нижньощелепної кістки плавно переходить в іншу площину, роз'єднуючись в середньому бічному розділі формує плоскі гілки щелепи. Гілки нижньощелепної кістки, утворюючи кут і прямуючи вгору, роздвоюються на вінцевий та суглобовий відростки. Останній упирається в нижньощелепну суглобову ямку, що знаходиться перед слуховим отвором. Розглядаючи нижню щелепу біля її основи, можна побачити що вона справді нагадує підкову [8].

Уточнюючи площини вилиць, уважно стежте за їх будовою. Продовжуючи розглядати закономірності будови кісток скелета черепа, зверніть увагу на вузли та їх з'єднання. Вилицеві кістки, розташовуючись на лицьовій поверхні під деяким кутом відносно один до одного, нахилені вперед. У такому положенні площа вилиць з'єднується з бічними площинами верхньої щелепи, залишаючи за собою ледь помітні межі. Її верхня частина бере участь у формуванні під очноюмкового краю, з'єднуючись з бічними площинами носових кісток у їх основи, а нижня - в середньому відділі бічних площин верхньої щелепи. Продовжуючи моделювання вилицевих кісток та їх відростків, необхідно уточнити межі переходу на вилицевих виступах. Названі межі на вилицевих кістках від лицьової площини до лобових проходять приблизно від зовнішніх нижніх кутів очних отворів у напрямку вниз, паралельно роздільним межах вилицьових і бічних верхньощелепних кісток. Далі, роздвоюючись на цій ділянці, поступово прямують одним відростком

назад, до середнього відділу бічних поверхонь, і плавно з'єднуються з черепною коробкою. У її верхній частині вилицевий відросток, прямуючи вгору, бере участь у формуванні зовнішнього краю очних западин і з'єднується з лобовим відростком.

Таким чином, уточнюючи та аналізуючи будову вилицевих кісток та їх відростків, переходять до побудови бічної поверхні.

Попередньо слід правильно визначити межі розділу лицьової та бічної, а також бічної та тім'яної площин. Для цього студентам необхідно добре знати точки, орієнтуватися, де і як вони розташовані на черепі. Орієнтуючись на опорні точки на поверхні черепа, позначте межі розділу цих площин. У цьому слід суворо дотримуватися перспективних скорочень форм при її побудові. Розглядаючи череп як об'ємно-просторову конструкцію, бачимо, що всі його чотири грані, подібно до конструкції звичайних геометричних тіл, визначаються взаємним розташуванням площин у просторі [8].

Отже форма підпорядковується законам перспективи. Знання і поняття, набуті в шкільному курсі геометрії, повинні бути застосовані в малюнку, як основа для розуміння як конструкції простих геометричних тіл, так і складних пластичних форм голови людини.

Таким чином, повертаючись до малюнку бічної поверхні черепа, слід пам'ятати про парність будови форми. Наприклад, малюючи видиму частину, потрібно пам'ятати про частину, що знаходиться на невидимому боці, або, зображуючи далеку половину, не забувати про ближню. Складність малювання бічних поверхонь черепа обумовлена наявністю виступаючих вилицьових кісток та їх відростків, що ускладнюють можливість чітко виявити ці поверхні, починаючи від лицьової. Це присутність під кістками просторових заглиблень у сфері скроні, і особливо у сфері куточка нижньої щелепи. Щоб уникнути цих ускладнень щодо межі розділу площин, і навіть їх цілісного сприйняття, необхідно визначити додаткову точку. Ці опорні точки розставляються на характерних виступах нижньощелепної кістки в середньобічних поверхнях, які добре пропальцьовуються на самому собі і помітні на кістці нижньої щелепи.

Намітивши лініями ближню бічну грань і напрямок вилицьових відростків, уточнюйте, не відкладаючи, протилежну видиму грань. Дотримуючись принципу парності будови форм, необхідно суворо дотримуватися середньої профільної лінії з урахуванням пропорцій і перспективного скорочення. Цього принципу слід дотримуватися протягом всієї роботи з малюнком черепа.

Побудова верхньої тім'яної поверхні та двох попередніх площин дещо відрізняється. Ці відмінності обумовлені сферичною формою будови тім'яних і частково, лобових кісток, разом узятих. Попри опуклу сферичну форму, вони на перший погляд, по периметру мають довгасту форму, що розширюється до тильної частини. Краї сферичної поверхні склепіння черепа визначаються межами переходу чотирьох основних площин: *лицьової, двох бічних та потиличної*. По всій верхній поверхні, вздовж середньої лінії профілю, по центру від лицьової та до потиличної площини є виступи, що ніби розділяють її на дві симетричні половини. Ці дві паралельні один одному та профільній лінії площини будуть основою для побудови верхньої поверхні склепіння черепа, а їх краї – межею переходу чотирьох площин конструкції черепа. Таке розуміння конструкції форм полегшує побудову зображення складних форм. Головне, навчитися визначати характерні точки на кісткових утвореннях, орієнтуватися за ними уявляючи загальну форму площинами та виражати її графічною мовою. Принципи побудови площини потилиці нічим не відрізняються від принципів побудови попередніх площин черепа. Це слід робити не з місця малювання, а обов'язково встаючи і відходячи на відстань не менше 3-4 м від вашого малюнка [8].

Обов'язковою умовою під час рисунка черепа людини є постійний аналіз та порівняння зображення з натурою.

Література

1. Анатомія голови. Спецмалюнок. URL: <https://pomaranska.jimdofree.com/анатомія-голови>. (дата звернення 23 листопада 2024).
2. Берlach О. П. Графічні техніки в образотворчому мистецтві : навчальний посібник. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2022. 103 с. <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/20671>
3. Берlach О. П. Рисунок з основами перспективи. Методичні рекомендації для студентів 1 курсу спеціальності «образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» . Луцьк: Волинська обласна друкарня. 2022. 11 с. <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/20676>
4. Берlach О. П. Перспектива та основи графічного мистецтва.: методичні вказівки до виконання модульних контрольних робіт з курсу «Рисунок», «Графіка» для студентів спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація». Луцьк: Волинська обласна друкарня. 2022. 19с. <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/20677>
5. Берlach О.П. Формування графічного художнього образу на заняттях із рисунку під час літньої плерерної практики. актуальні проблеми розвитку українського та зарубіжного мистецтв: культурологічний. мистецтвознавчий, педагогічний аспекти: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (с. Світязь, Шацького району, Волинської області, 16-18 червня 2023 року); Волинський національний університет імені Лесі Українки. Львів - Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 127-129. <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/22652>
6. Берlach О. П. Деякі сторінки історії української графіки. Актуальні проблеми розвитку українського та зарубіжного мистецтв: культурологічний, мистецтвознавчий, педагогічний аспекти : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (с. Світязь Шацького району Волинської області, 23–25 травня 2025 року) ; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Львів – Торунь : Liha-Pres,

2025. С. 64-67. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-500-9-18>
<https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/27857>

7. Бучинский С. Л. Основи грамоти з образотворчого мистецтва – К. 2001. – 120 с.
8. Рисунок. Побудова різних частин тіла. URL: <https://studfile.net/preview/7146949> (дата звернення 14 лютого 2025).
9. Ятченко Ю.М. Київська школа рисунка. Українська академія мистецтв. Дослідницькі та науково-методичні праці. –Вип. 5. – К.: Мистецтво. 1998. С. 76-79.

Додатки

Додаток А. Лінійно-конструктивна побудова черепа людини в різних точках спостереження.

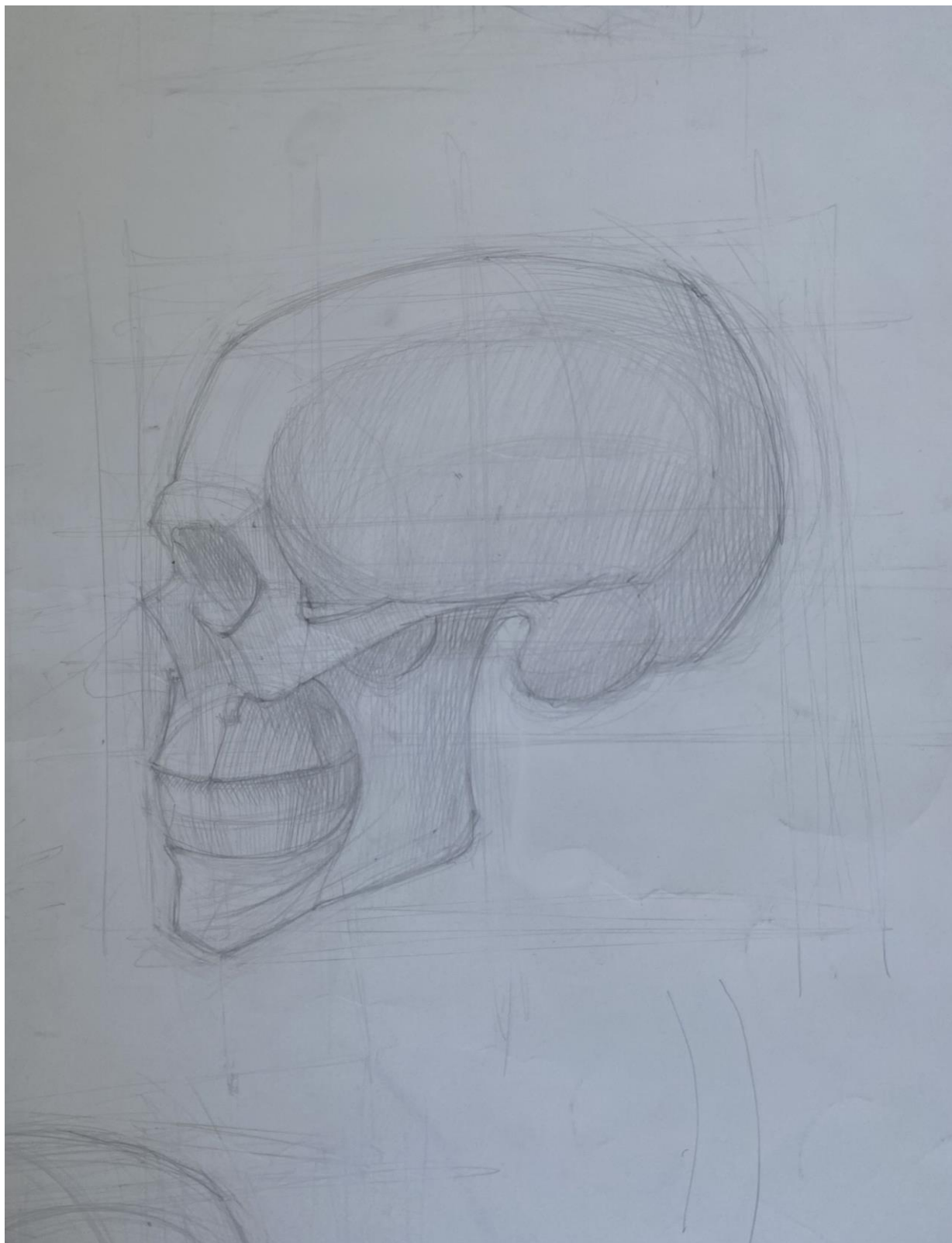

Рис. 1. Лінійно-конструктивна побудова черепа з частковим тоновим вирішенням. Профіль. Студентська робота.

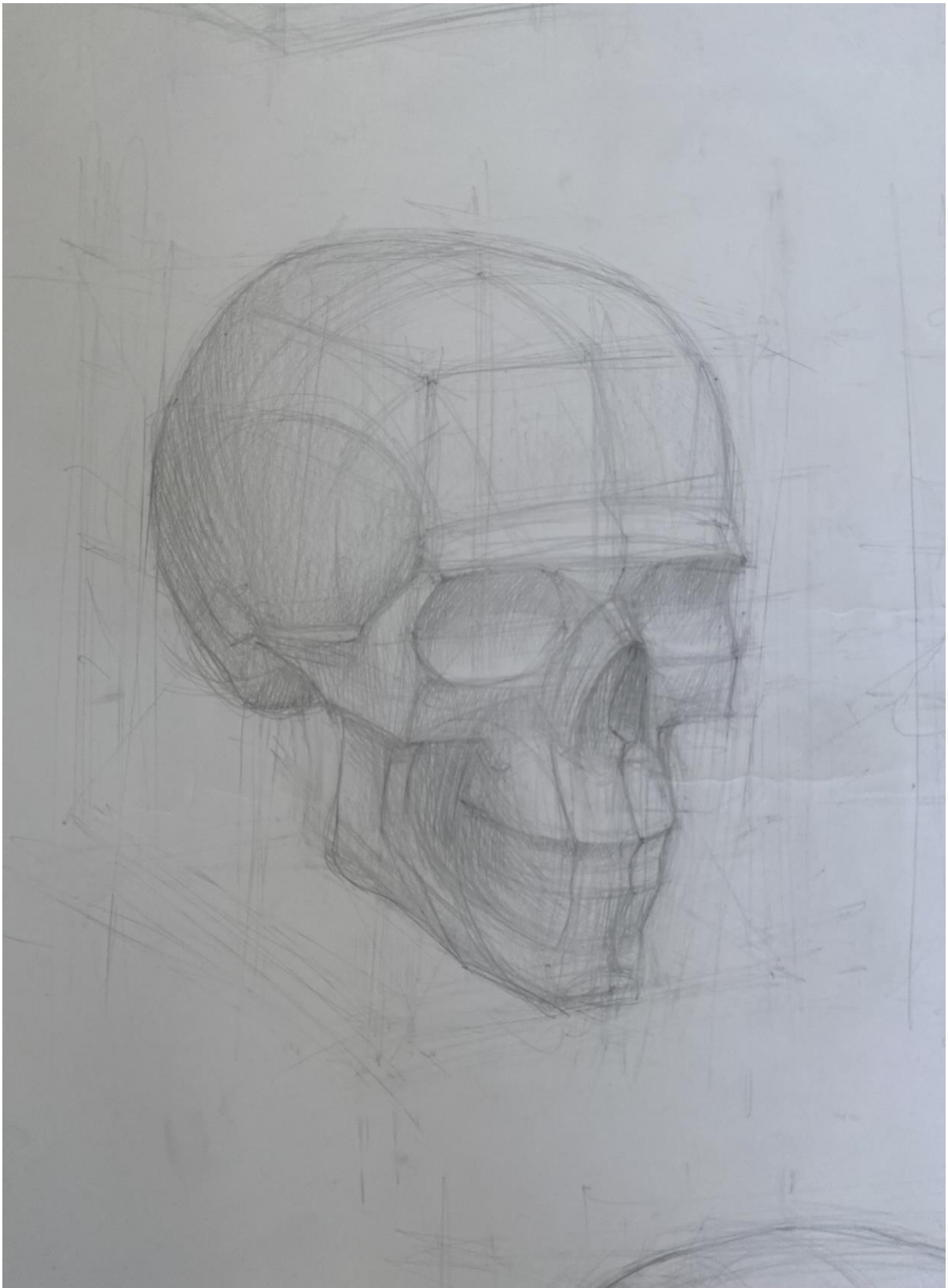

Рис. 2. Лінійно-конструктивна побудова черепа з частковим тоновим вирішенням. Поворот у три четвертих. Студентська робота.

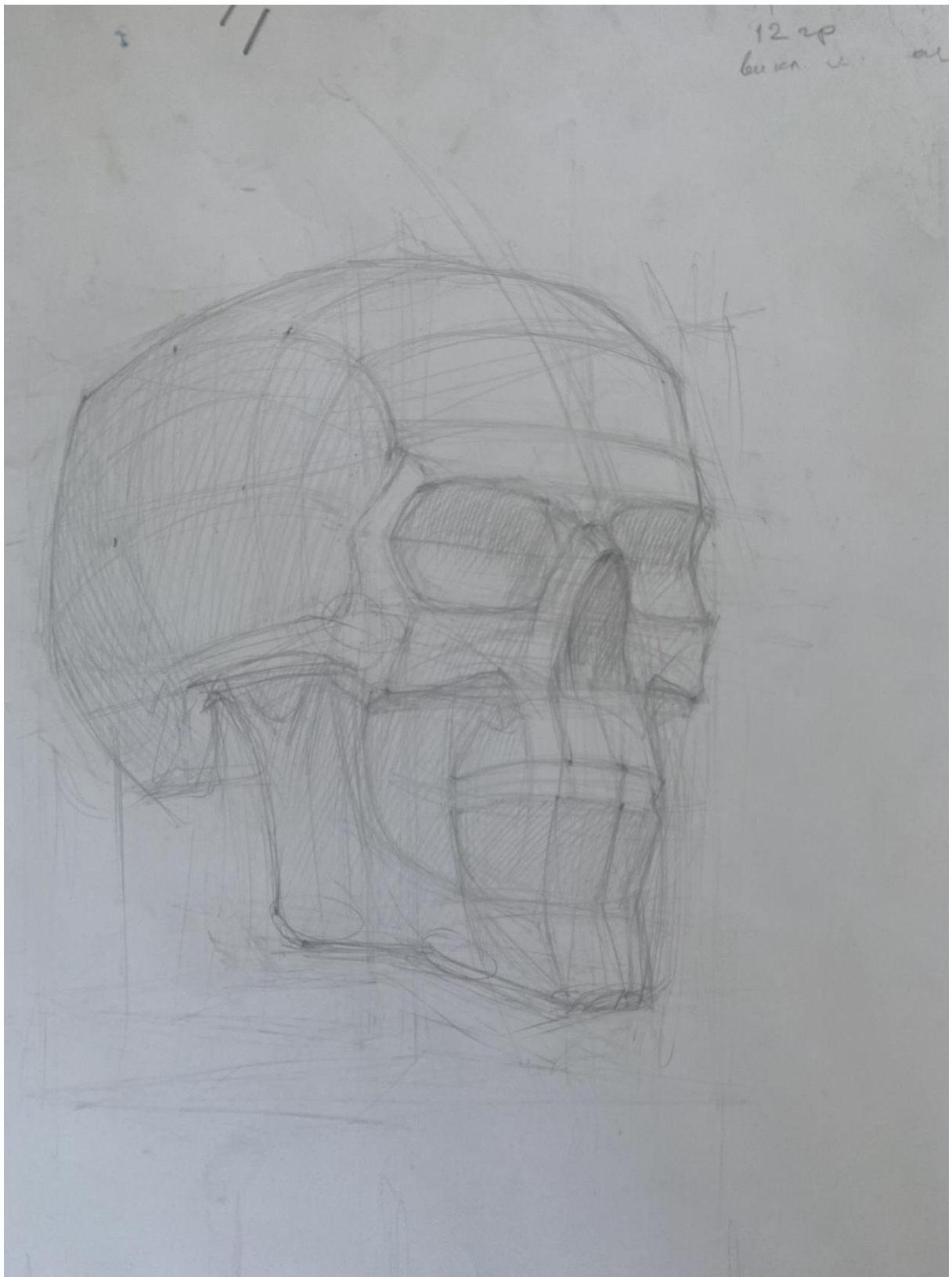

Рис. 3. Лінійно-конструктивна побудова черепа з частковим тоновим вирішенням. Поворот у три четвертих. Студентська робота.

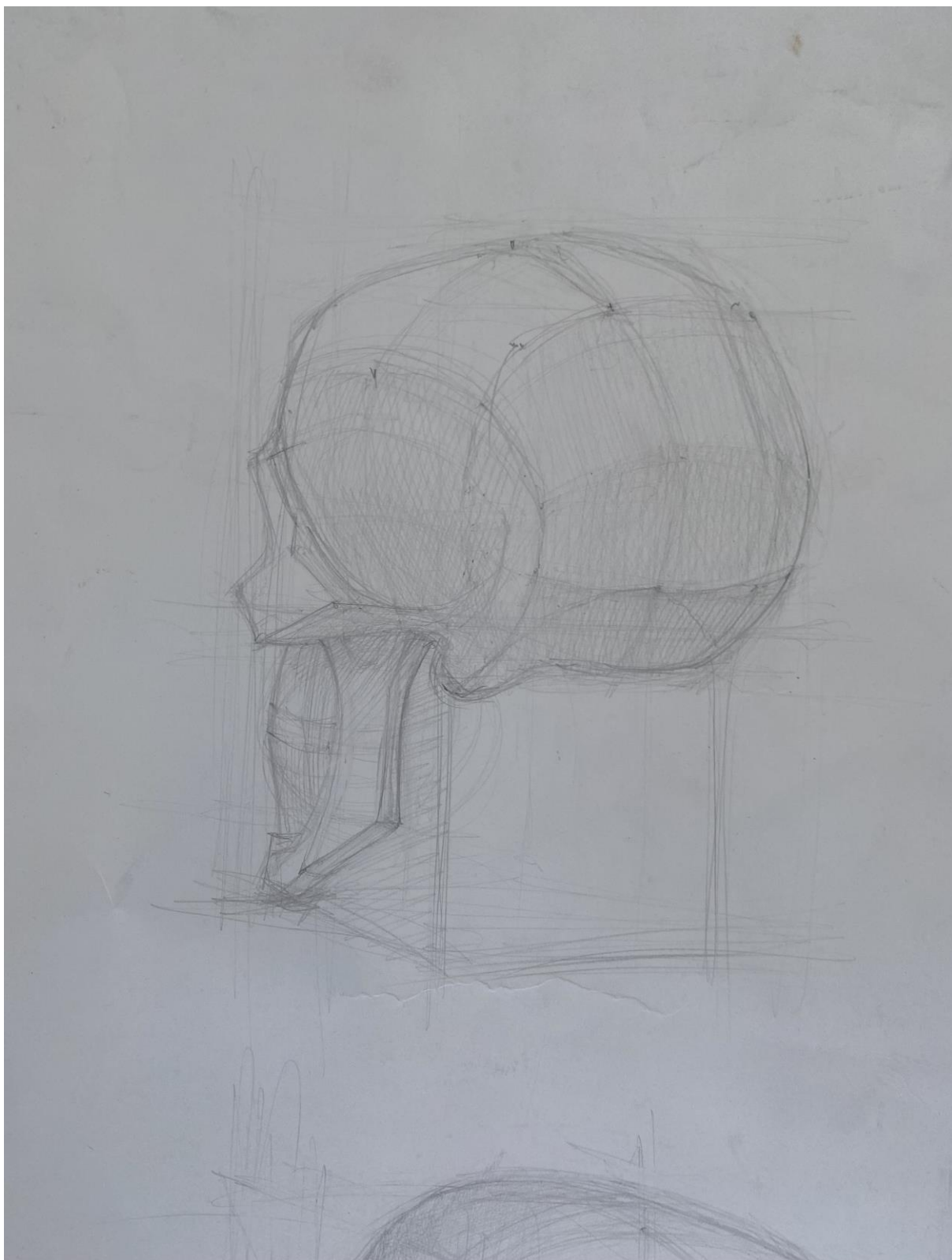

Рис. 4. Лінійно-конструктивна побудова черепа з частковим тоновим вирішенням. Вигляд потиличної та скроневої кістки. Студентська робота.

Навчально-методичне видання

Берлач О.П., Саранчов Б.В.

Базові принципи побудови черепа людини.

Методичні рекомендації з ОК «Рисунок» для студентів
спеціальності В 4 «Образотворче мистецтво, реставрація»

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 2025р.

Гарнітура Times NR Тираж 50 екз.

Друк: Волинська обласна друкарня